

Seria: Profesorki Super-Babki
Nr odcinka: 249
Podseria: artystki/klawesynistki
Podseria: składanki

Zacznij od Bacha!!

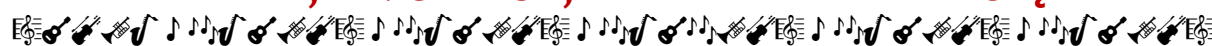
Wanda Landowska

wykładowczyni na Sorbonie w Paryżu

Omawiana/Polecana książka:

Marek Borucki: Wielcy zapomniani. Polacy, którzy zmienili świat, MUZA SA, Warszawa 2015. Część I.

Omawiana książka ma w tytule frazę „Wielcy zapomniani” - ale dzięki panu Boruckiemu zostali właśnie przywróceni do powszechnej świadomości!! Publikację zaliczono do podserii składanki, bo tych ‘wielkich’ jest kilkadziesiąt osób. Przeważnie jednak panowie. W serii mamy dwa odcinki o klawesynistkach 184 oraz 190, a klawesyn to instrument BAROKOWY. Według autora książki Wanda była jedną z artystek, które **wznowiły** powszechne muzykowanie na klawesynie w Europie, który jakby w drugiej połowie XIX wieku był zapomniany, a na salonach i scenach królował fortepian, a w skromniejszych domach pianino.

Odcinki serii to recenzje/omówienia książek, których Bohaterkami są Panie pracujące naukowo lub zajmujące się dydaktyką. To odróżnia naszą serię od wielu innych portali. Wanda Landowska (1879-1959) pracowała jako **wykładowczyni w Schola Cantorum w Paryżu¹ oraz Hochschule für Musik² w Berlinie (od 1913 roku), gdzie prowadziła pierwszą klasę**

¹ <https://pl.mapy.cz/zakladni?source=osm&id=128311962&x=2.3418240&y=48.8415185&z=19>; jest mapa, ale nie ma strony internetowej.

² <https://www.hfm-berlin.de/>; o uczelni, dzisiaj.

klawesynu w Uczelniach europejskich. Zatem musiała znać francuski i niemiecki. Urodziła się w Warszawie 5 lipca 1879 roku³ (a autor książki podaje iż znalazł też datę 1877 rok).

Strona www Szkoły Muzycznej w Berlinie, mają Wydział/Klasę „fortepianu”

Nasza Bohaterka urodziła się w Carskiej Rosji, pamiętniki i listy pisała po polsku, wydaje się iż musiała znać rosyjski. Pochodziła z zasymilowanej rodziny żydowskiej, a wyrazem „wtopienia” się w żywioł polski był chrzest całej rodziny w 1892 roku. Przeżyła 80 lat, w tym przelotem wieków oraz dwie wojny światowe, tę drugą dzięki temu iż w ostatniej chwili wyjechała z Francji do USA. A Hitlerowcy, jak to oni, okradli Jej luksusową willę pod Paryżem - między innymi ukradli cenny klawesyn. Ktoś zaprzyjaźniony znalazł go po wojnie w kantynie oficerskiej w Monachium. Odkupił i wysłał do Ameryki.

Nasz Bohaterka przez całe życie propagowała renesans klawesynu oraz kompozycji dawnych na tenże instrument.

³ https://pl.wikipedia.org/wiki/Wanda_Landowska; dane w Wikipedii.

Z terenów Polski w zaborze rosyjskim wyjechała naprzód do Niemiec, a potem do Francji. W 1925 roku w Saint-la-Forêt (tuż obok Paryża) zbudowała też wspomnianą rezydencję, a w niej mieściła się mała sala koncertowa. W 1927 założyła w tej miejscowości L'Ecole de Musique Ancienne, czyli szkołę muzyki dawnej. Eseista mieszkał w młodości w Bydgoszczy, gdzie bywały w latach 1966-2014 festiwale organizowane przez Filharmonię Pomorską o nazwie **Musica Antiqua Europae Orientalis (MAEO)**, czyli muzyki dawnej krajów wschodniej Europy. Bywając na tychże koncertach został fanem muzyki od średniowiecznej do barokowej.

Maestra w swojej szkole prowadziła kursy mistrzowskie gry - oczywiście - na klawesynie. Regularnie dojeżdżała do Paryża, gdzie na Sorbonie wykładała historię muzyki - nie ma dalszych danych o Jej profesurze.

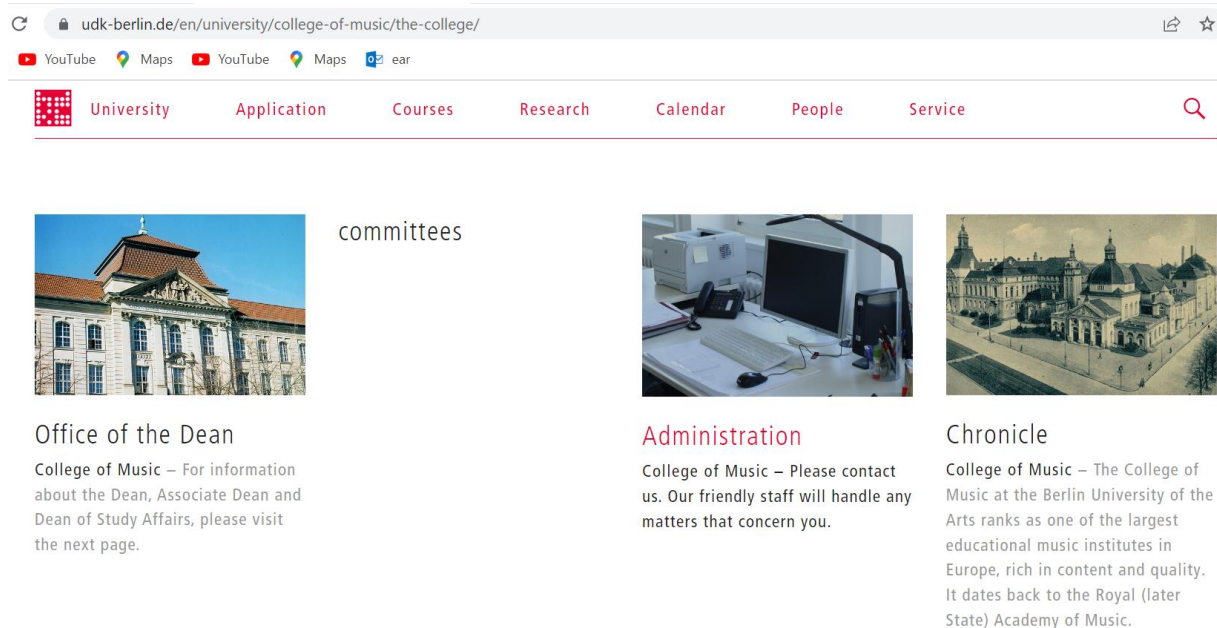
Książka ma twarde okładki, stron jest 448, jest oczywiście zszywana, papier jest bardzo gruby, więc robi wrażenie jeszcze obszerniejszej. Rozdział poświęcony naszej Heroinie nosi tytuł: „Odrodzenie klawesynu. Wanda Landowska, klawesynistka, pianistka, kompozytorka”, zamieszczono go na stronach 192-201. Dopisek na przedniej okładce jest następujący: „39 wybitnych inżynierów, naukowców, kompozytorów ...”. A na okładce jest zdjęcie naszej Heroiny przy klawesynie! Oprócz Niej są przedstawione sylwetki m.in. Kazimierzy Iłakowiczówny (odc. 96), Zofii Kossak-Szczuckiej (odc. 10 - jej krewna Simona Gabriela Kossak), Faustyny Morzyckiej (nauczycielki), czy Hilarego Koprowskiego (którego żona jest przedstawiona w odc. 168 naszej serii). W roku 2016 wydano drugą część dzieła autora (496 stron), a w niej m.in. Ewa Curie (córka Marii - odc. 1), czy Mieczysław Bekker (współprojektant pojazdu księżycowego). Tu (z kolei) na okładce jest Ada Sari (odc. 175).

Rodzina Bohaterki była zamożna. Rodzice wysyłali Córkę na lekcje fortepianu już od 4 roku życia. Potem studiowała muzykę w Konserwatorium Warszawskim. Debiutowała w wieku 14 lat - grywając utwory J.S. Bacha oraz F. Couperina⁴. Zatem rodzice doceniali i kochali córkę, skoro stworzyli Jej

⁴ <https://zpe.gov.pl/a/francois-couperin-i-klawesynisci-francuscy/DZq7I1fXq>; to portal dla nauczycieli i uczniów. Genialnie/wspaniale opracowany - można kliknąć na nagrania muzyki MISTRZA – jest też info

wspaniałe warunki rozwoju osobowego i profesjonalnego, bo muzyka oraz koncertowanie stało się Jej całym życiem. Równie szybko, bo w wieku 17 lat wyjechała na dalsze studia do Berlina⁵. Była uczennicą ówczesnie słynnego profesora Henryka Urbana⁶. Warto przeczytać poniższe odwołania lub samemu dalej się doklikać.

The screenshot shows the website of the College of Music at the Berlin University of the Arts. The browser address bar displays 'udk-berlin.de/en/university/college-of-music/the-college/'. The navigation menu includes 'University', 'Application', 'Courses', 'Research', 'Calendar', 'People', and 'Service'. Below the menu, there are three columns of content:

- committees**: Accompanied by an image of a building, with a sub-section for 'Office of the Dean' providing information about the Dean, Associate Dean, and Dean of Study Affairs.
- Administration**: Accompanied by an image of a computer workstation, with a sub-section for 'Administration' stating that the staff will handle any matters.
- Chronicle**: Accompanied by an image of a large building, with a sub-section for 'Chronicle' describing the College of Music as one of the largest educational music institutes in Europe, dating back to the Royal (later State) Academy of Music.

Inna Uczelnia muzyczna w Berlinie.

Z wyklikanej strony dowiadujemy się iż uczniem Urbana był m.in. Ignacy Jan Paderewski, a w książce dodają, że także Józef Hofman⁷ i Mieczysław Karłowicz⁸. Czy to byli Jej koledzy ze studiów?? Ona 1879 + 17 = 1896 r.,

o klawesynie.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_Couperin_Le_Grand; w Wikipedii o geniuszu klawesynu.

⁵ <https://www.udk-berlin.de/en/university/college-of-music/>; może do tej Uczelni.

⁶ <https://www.encyclopedia.com/arts/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/urban-heinrich>;

<<Urban, Heinrich, German violinist, pedagogue, and composer; b. Berlin, Aug. 27, 1837; d. there, Nov. 24, 1901. He studied with Ries (violin), Laub, and others in Berlin, and was a professional violinist. He wrote much symphonic and chamber music. In 1881 he became a prof, at Kullak's Academy in Berlin. He acquired fame as a theory teacher, numbering among his pupils Paderewski.>> Nie polskiej strony.

https://en.wikipedia.org/wiki/Theodor_Kullak;

In 1855 Kullak established a new school, the Neue Akademie der Tonkunst, which proved a lasting success and was affectionately referred to as "Kullak's Academy." It specialised in the training of pianists and became the largest private music school in the whole of Germany.

⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_Hofmann; o słynnym muzyku.

⁸ https://pl.wikipedia.org/wiki/Mieczys%C5%82aw_Kar%C5%82owicz; o słynnym muzyku, co zginął w lawinie w Tatrach.

a Karłowicz przybył w roku 1895, rok próbował u innych nauczycieli, więc **musieli się znać** będąc uczniami tego samego profesora - to może wyjaśniać iż przez całe życie była zafascynowana dawną i współczesną muzyką polską, a nie tylko w/w klasyków.

Nasza Bohaterka poznała w 1899r., w Berlinie polskiego pisarza i etnografa (badacza folkloru hebrajskiego⁹) Henryka Lwa. To właśnie z nim wyjechała do Paryża, a tam wzięli ślub w 1900r. Mąż umarł, a Ona mieszkała dalej z ich pokojówką, a w późniejszym okresie życia z inną kobietą. W esejach nie zajmujemy się życiem prywatnym, ale działalnością naukową, dydaktyczną, twórczą i to odróżnia nasze teksty od innych portali.

Artystka kiedyś wyznała „Od dzieciństwa byłam zakochana w Bachu” - to skierowało Ją w stronę klawesynu. Jak pisze autor omawianej książki, klawesyn musiała wozić ze sobą po całej Europie, bo „nie miała ich żadna sala koncertowa”; zapewne podobnie było w USA.

W 1907r. koncertowała w Moskwie. Tam poznała słynnego rosyjskiego pisarza Lwa Tołstoja, przyjęła jego zaproszenie i odwiedziła go w jego posiadłości w Jasnej Polanie. Dojechała tam zimową porą na saniach.

Wojna - druga, światowa, Ona miała już 61 lat, opuściła Paryż, uciekła na południe Francji, ale kto czytał wiele odcinków serii, ten wie iż nawet tam nie mogła czuć się bezpiecznie. Wyjechała do USA, udało się. Wracamy do skradzionego przez Hitlerowców instrumentu - to wyprodukowany specjalnie dla NIEJ klawesyn przez słynną, prestiżową firmę PLEYEL, „z napisem

---

<< We wrześniu 1895 wyjechał do [Berlina](#) z zamiarem studiowania gry na skrzypcach pod kierunkiem [Josepha Joachima](#). Nie dostawszy się do jego klasy w Hochschule für Musik, uczył się prywatnie u Floriana Zajęca, postanowił jednak poświęcić się kompozycji i podjął studia u [Henryka Urbana](#). >>

Nie ma tych informacji, ani w książce, ani w portalach - to szczegół - ale dodatkowo „rzuca światło” na losy MAESTRY.

⁹ http://www.etno.imuz.uw.edu.pl/wp-content/uploads/4_Je%C5%BC.pdf; on-line artykuł naukowy, ale brak w nim nazwiska Henryka Lwa. Ciekawe opracowanie – do wyklikania przez scholar.google.com.

na pulpicie WANDA LANDOWSKA”. Dlatego dało się go znaleźć. Jak pisze autor było ciężko, bo napis był zastawiony butelkami z piwem, bo było to w Bawarii.

Nie streszcza się książek w serii. Wydaje się iż tych trochę wiadomości zachęci czytelników do sięgnięcia po polecana książkę - zwłaszcza iż jest to składanka. Warto też kliknąć - podążając za eseistą - surfując po wskazanych stronach.

Postać warta przypomnienia, zapamiętania, a muzyki trzeba koniecznie posłuchać - bezpłatnie (z zasobów YouTube'a), lub być zainspirowanym do wybrania się na koncert - polecam.

LINKI I INNE PUBLIKACJE

1. https://www.historiaposzukaj.pl/wiedza,osoby,958,osoba_wanda_landowska.html;
2. <https://culture.pl/pl/tworca/wanda-landowska>; na portalu CULTURE
3. https://www.historiaposzukaj.pl/wiedza,osoby,958,osoba_wanda_landowska.html;
4. <https://www.haaretz.com/jewish/2016-07-05/ty-article/.premium/1879-the-woman-to-whom-bachs-ghost-is-grateful-is-born/0000017f-e49d-d7b2-a77f-e79f55340000>;
5. <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/landowska-wanda-1877-1959>;

Discography:

J.S. Bach. English Suite in G Minor (Victor, 1923); J.S. Bach. Goldberg Variations (HMV, 1933); The Treasury of Harpsichord Music (RCA, 1946); Landowska Plays for Paderewski (RCA, 1951); The Arts of the Harpsichord (RCA, 1957).

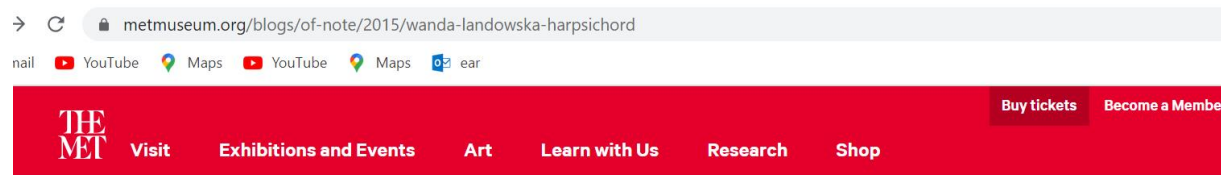
6. <https://blog.curtis.edu/rrcblog/wanda-landowska-virtuoso-musicologist-and-teacher>;

Genialne zdjęcie (z uczniami???)

7. <https://www.metmuseum.org/blogs/of-note/2015/wanda-landowska-harpsichord>;

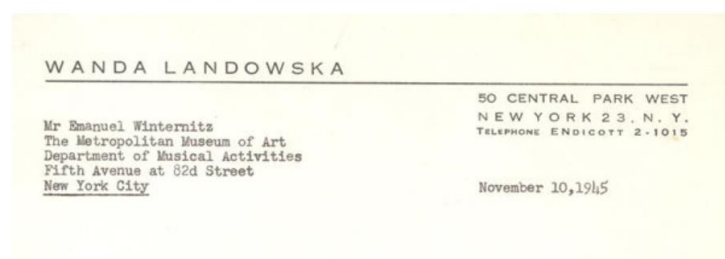
Jej ślady w USA.

Wanda Landowska and the Met

November 16, 2015

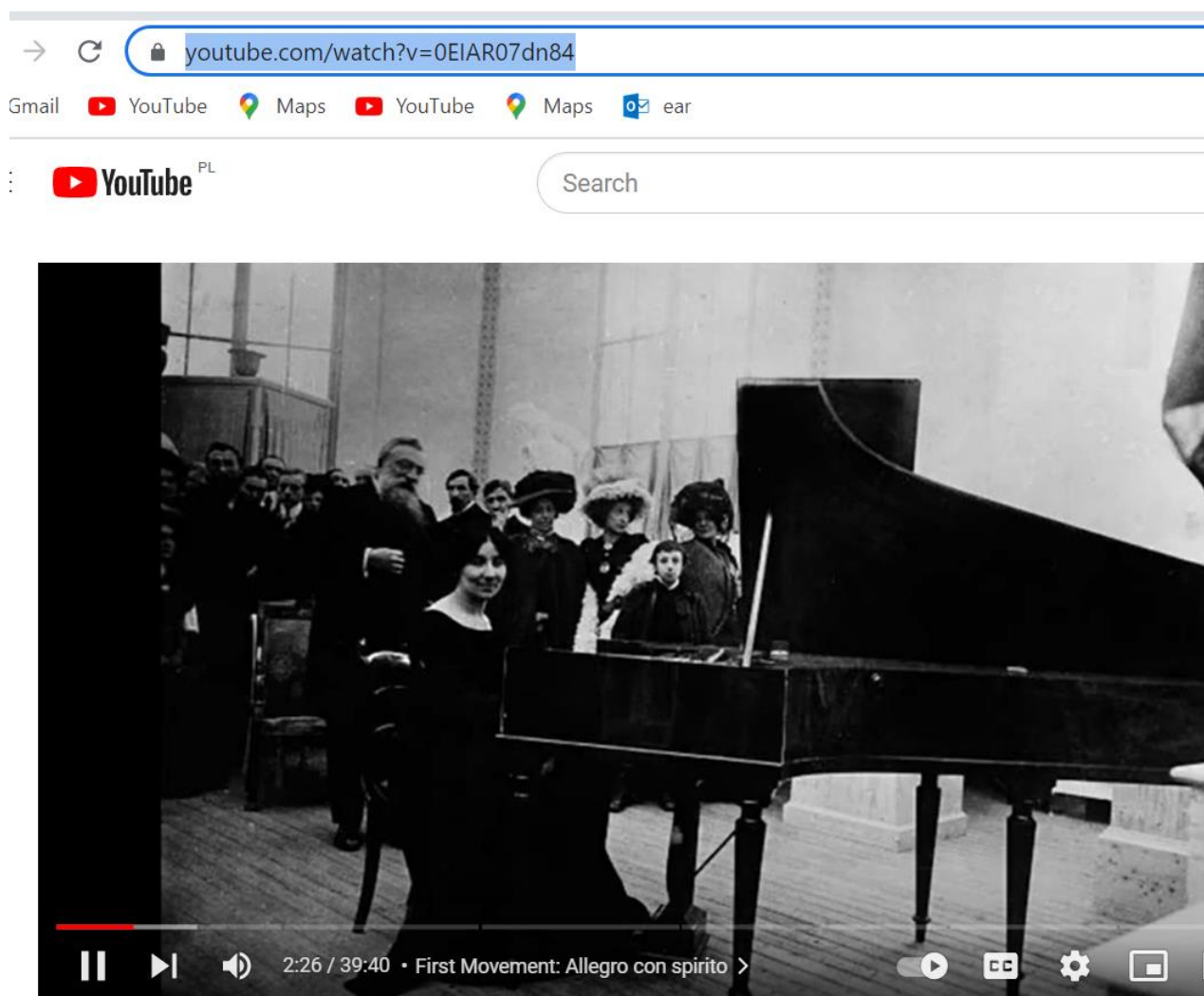
Rebecca Lindsey, Visiting Committee Member, Department of Musical Instruments and Department of Islamic Art

DO ODSŁUCHANIA

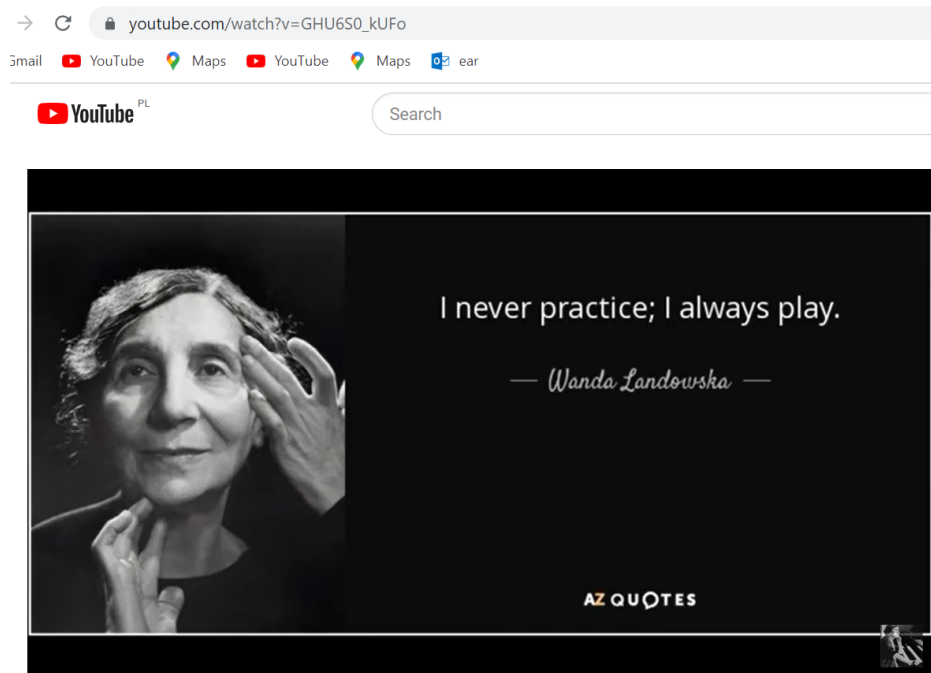
- a) <https://www.youtube.com/watch?v=X9TtRNmKl9Q>; Wanda Landowska performing Bach at home in 1953.
- b) https://www.youtube.com/watch?v=g_LaA4FYFtM; Wanda Landowska interview clips 1953; mówi dość wolno po angielsku, ma ciekawy akcent - nie amerykański - mimo, że tam wiele lat mieszkała; to nagranie widać ruchy rąk, wyraz twarzy, ma długie chude palce!! m.in. wizyta u Tolstoja; osiem i pół minuty - wysłuchano 05.04.2023r. - warto odsłuchać kto zna angielski.
- c) <https://www.youtube.com/watch?v=0EiAR07dn84>; Sonaty Mozarta, na fortepianie, 39 minut, słysząc szumy odtwarzania z winylowej płyty:

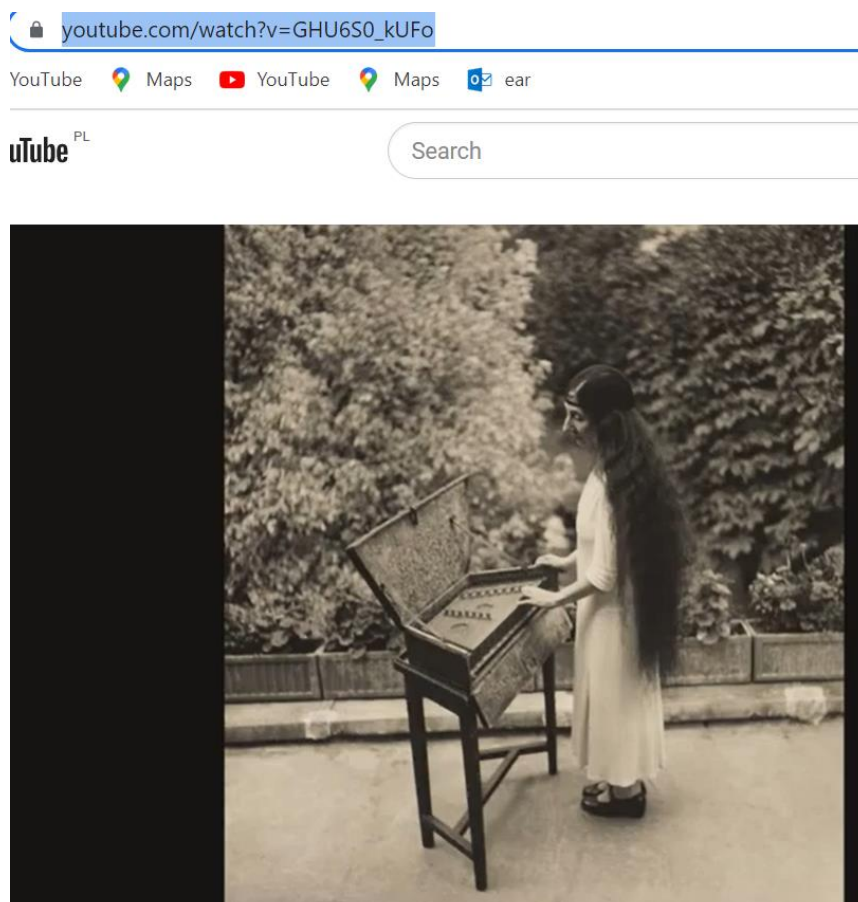
Wanda Landowska - Mozart Sonatas, Piano

d) https://www.youtube.com/watch?v=GHU6S0_kUFo; coś GENIALNEGO!!! 30 min.

Wanda Landowska - Dances of Ancient Poland

Landowska - Dances of Ancient Poland

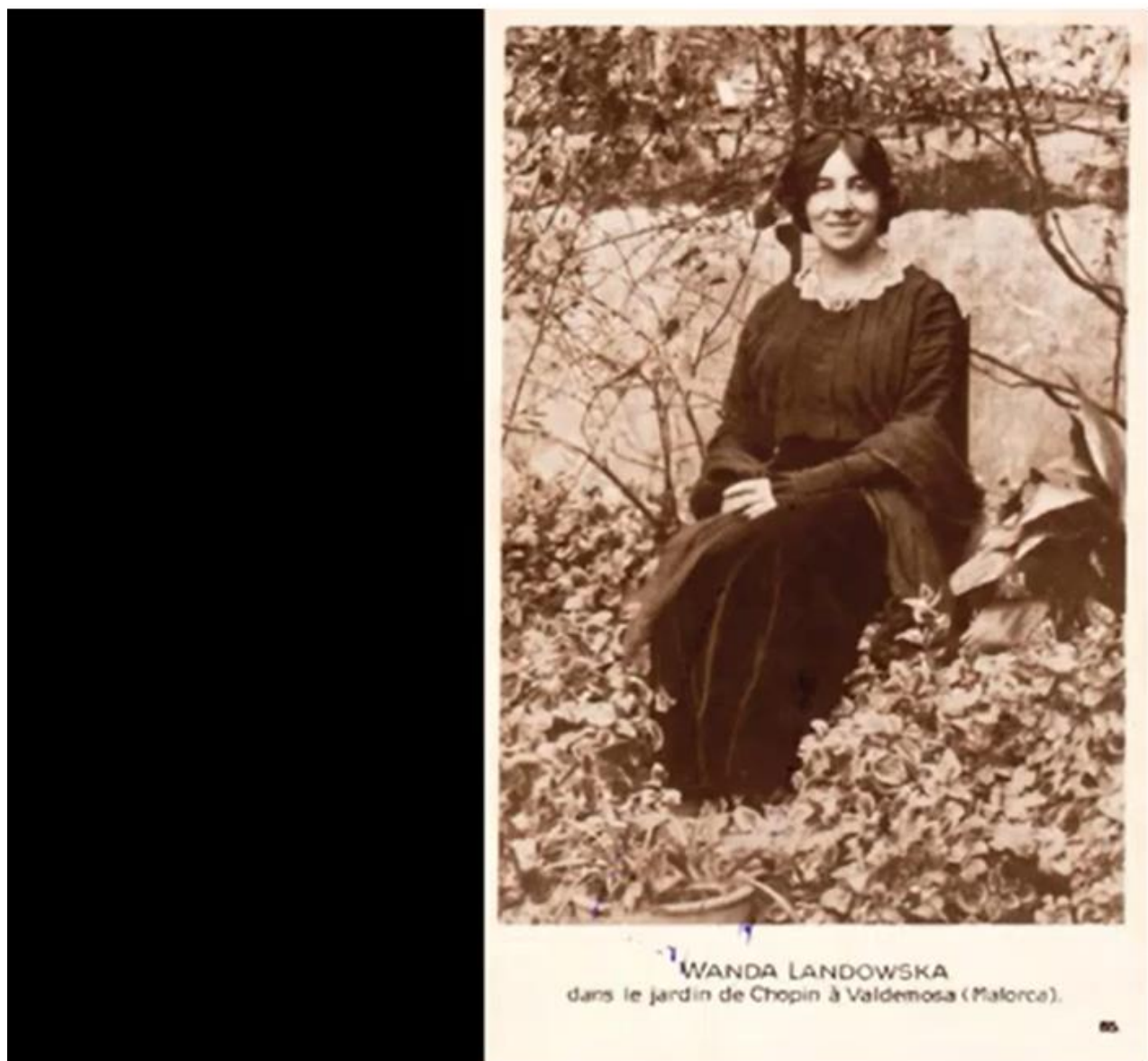

youtube.com/watch?v=GHU6S0_kUFo

YouTube Maps YouTube Maps ear

uTube^{PL}

Search

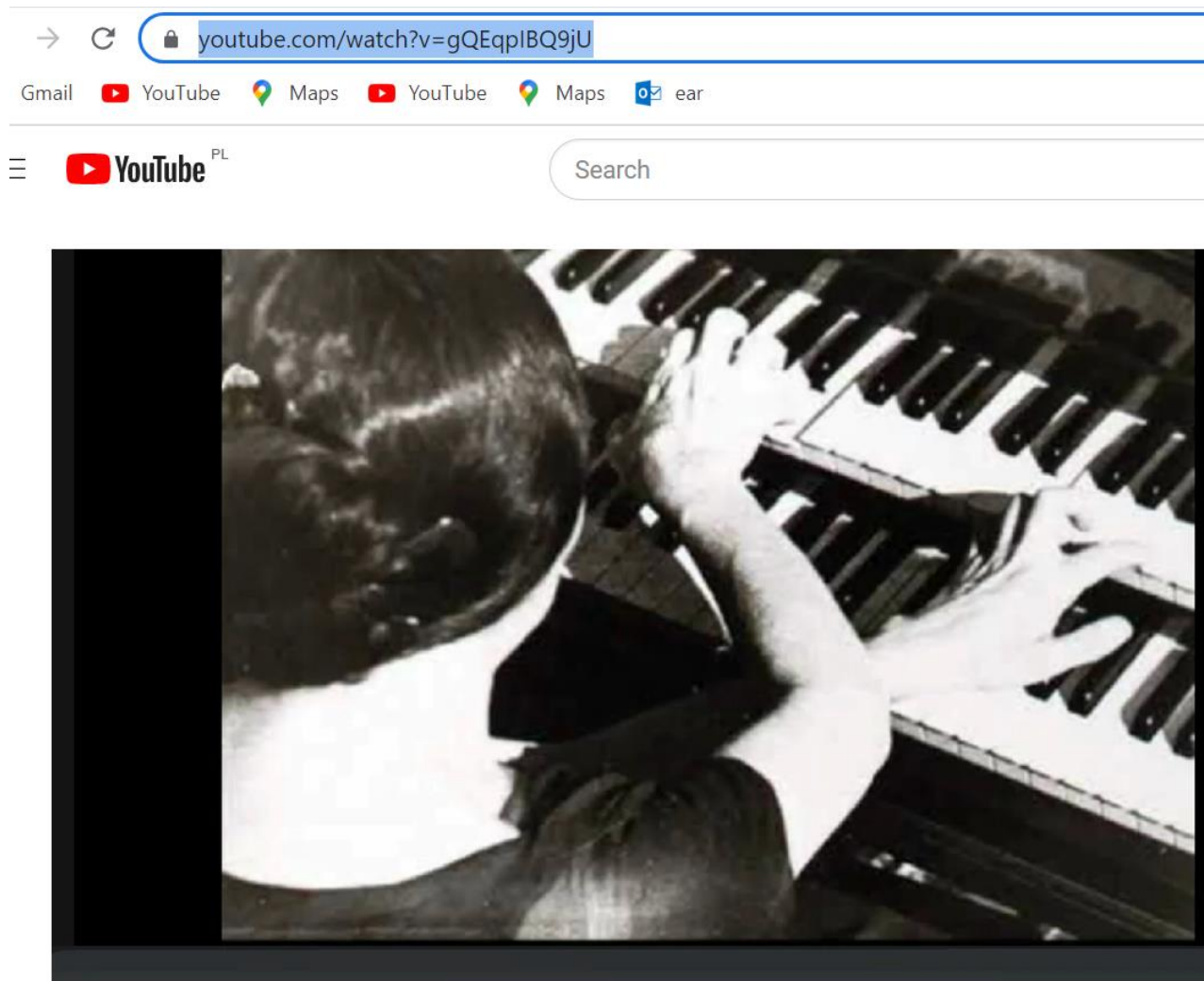

Landowska - Dances of Ancient Poland

Proszę klikać, jest kilkanaście zdjęć MAESTRY w tym kolorowe!!!! M.in. mazurek Chopina grane na klawesynie (ang. **harpsichord**), także polonez – OGIŃSKIEGO!! CUDOWNE!

e) <https://www.youtube.com/watch?v=gQEqplBQ9jU>;

"The Mozart Year" - WQXR Conversation with Wanda Landowska (1956)

Wypowiedź o muzyce Mozarta – jakby wykład akademicki 12 minut (bez 4 sekund), po angielsku.

Kto poszuka znajdzie jeszcze wiele nagrań ARTYSTKI, które są dostępne w Youtube-ie, co za szczęście!!! Wręcz niewiarygodne.

ZDJĘCIA PRZY OKAZJI

tygodnikpowszechny.pl/jego-magnificencja-klawesyn-142746

Tube Maps YouTube Maps ear

JEGO MAGNIFICENCJA KLAWESYN

JAKUB PUCHALSKI | 31.08.2010 | CZYTA SIĘ 4 MINUTY

Batalię o przywrócenie mu życia poprowadziła znakomitość - Wanda Landowska. Lecz wciąż są pola, na których wielbiciele klawesynu i fortepianu biorą się za łby. I dobrze. Rozmaitość niech nam służy.

Oficjalny żywot klawesynu jest dziś dość podobny do tego z pierwszej połowy XVIII w.: dla wirtuozów jest to koncertowy instrument solowy przeznaczony do wykonywania dzieł doby baroku, a dla zespołów wykonujących muzykę tego okresu - podstawowy składnik sekcji basso continuo, tworzącej podstawę harmoniczną i struktury rytmiczne dla prowadzonych powyżej głosów melodycznych. To na estradzie, bo

diedziedzictwa.org/2021/08/14/wanda-landowska-1879-1959-przywrócila-swiatu-klawesyn/

YouTube Maps YouTube Maps ear

Fundacja Dla Dziedzictwa

"Przeszłość- jest to dziś, tylko cokolwiek dalej" C. K. Norwid

Szukaj

O nas Nasze projekty Kontakt Media o nas Dziedzictwo Historia

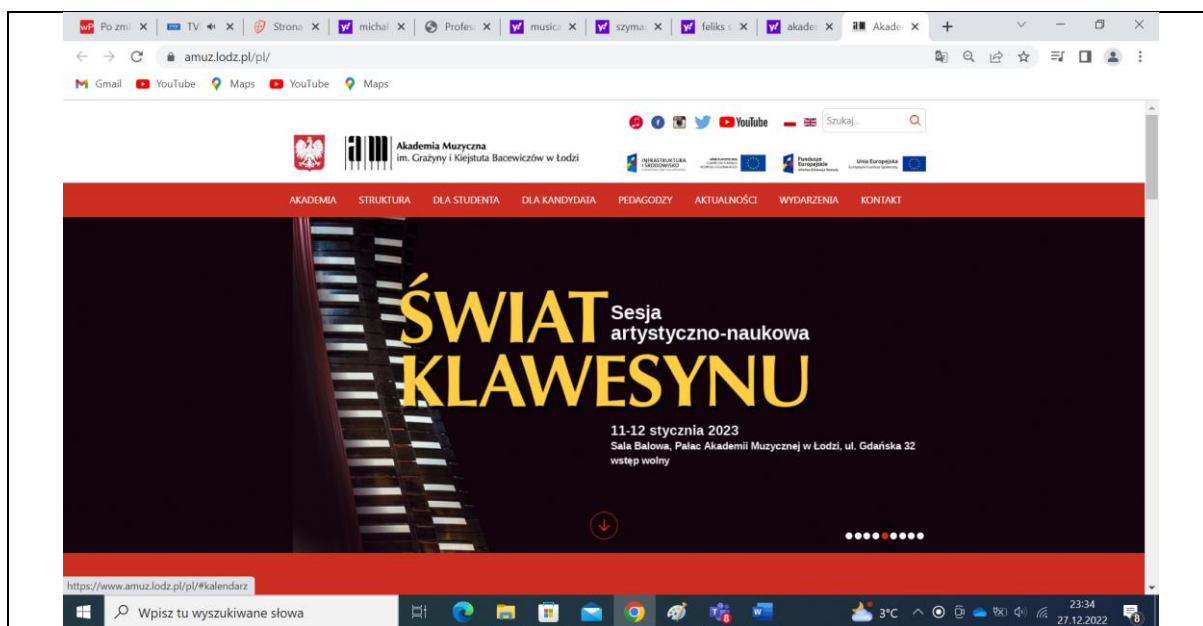
» Historia » Wanda Landowska (1879-1959) – przywróciła światu klawesyn

14/08/2021

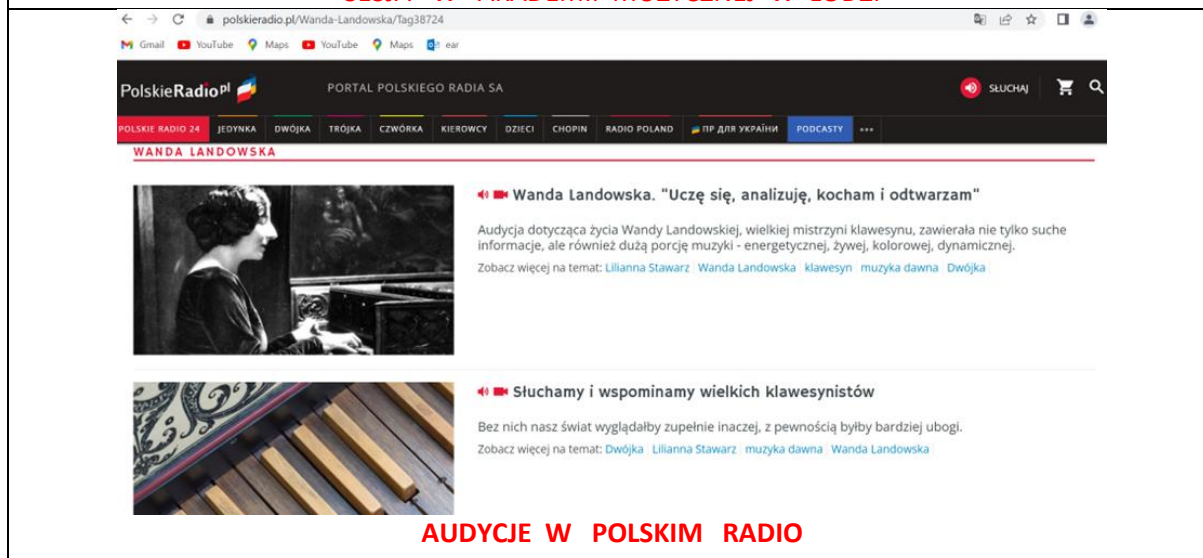
← Poprzedni Następny →

Wanda Landowska (1879-1959) –

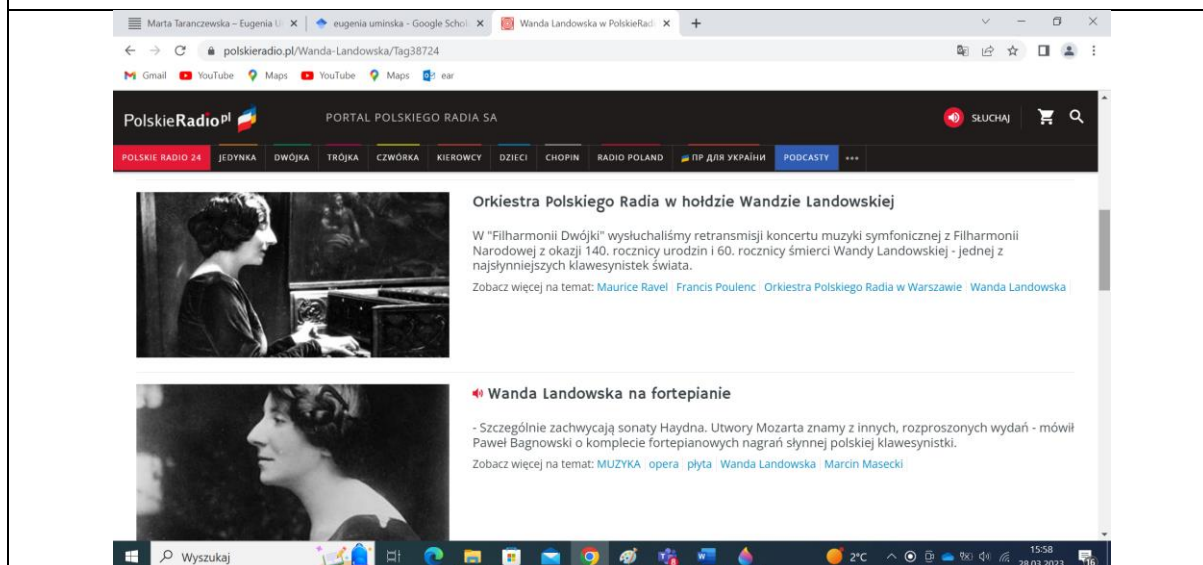

SESJA W AKADEMII MUZYCZNEJ W ŁODZI

AUDYCJE W POLSKIM RADIO

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Narodowe Archiwum Cyfrowe

**Na szczęście
w NAC oraz portlu POLONA są zdjęcia naszej Heroiny**

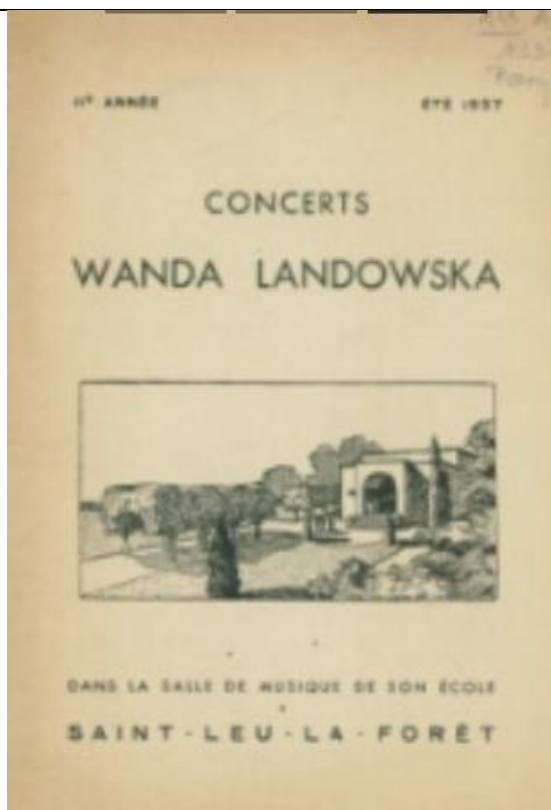

Elżbieta Chojnacka. W hołdzie Wandzie Landowskiej

Elżbieta Chojnacka gra jej dedykowane utwory polskich kompozytorów. Płyta powstała jako hołd znakomitej artystki dla Wandy Landowskiej, dzięki której klawesyn odrodził się w XX wieku.

[#muzyka](#) [#culture](#)

Saint -La-Foret.

amazon.pl/Well-Tempered-Clavier-Book-1-Landowska/dp/B000H4VZ76

ail YouTube Maps YouTube Maps ear

PROGRAM Z ROKU 1918 – pisownia: „na klawicy”

<https://polona.pl/item/w-niedziele-dnia-3-listopada-1918-w-sali-sokola-koncert-wykonawczyni-wanda-landowska,MjAxNzc5MTc/1/#info:metadata;>

<p><u>Dimanche 9 MAI, à 15 heures</u></p> <p>MOZART</p> <p>Sonates en : sol maj. K. 283 mi b maj. K. 282 ré maj. K. 311</p> <p><i>Wanda Landowska au piano et au clavicorde</i></p>	<p><u>Dimanche 23 MAI, à 15 heures</u></p> <p>BACH</p> <p>DAS WOHLTEMPERIRTE KLAVIER</p> <p>15 Préludes et Fugues Toccate en ré maj.</p> <p><i>Wanda Landowska au clavecin</i></p>
--	---

Wanda Landowska grała na **klawikordzie** oraz **klawesynie**

<p><u>Dimanche 16 MAI - Pent., à 15 h.</u></p> <p>CHAMBONNIERES Chaconne</p> <p>RAMEAU Suite en la min (2e livre) Allemande - Courante - Sarabande Les trois mains, etc.</p> <p>COUPERIN La Bandoline. L'Angélique - Les Ondes IVe Ordre : les Bacchanales, etc.</p> <p><i>Wanda Landowska au clavecin</i></p>	<p><u>Dimanche 30 MAI, à 15 heures</u></p> <p>MOZART</p> <p>Sonates en : si b maj. K. 333 do maj. K. 545 ré maj. K. 576</p> <p><i>Wanda Landowska au piano</i></p>
---	---

Ostatni koncert na fortepianie

Les Concerts commencent à 15 h.

Saint-Leu-la-Forêt se trouve à 25 minutes de Paris

Départs	Gare du Nord :	13 h. 46
		13 h. 56
	Porte Maillot :	
	Autocars Citroën 22	
	Renault I	

Potwierdza się adres!!!
Informacja o możliwościach dojazdu koleją – w dokumencie jest kilka dalszych informacji...

<p><u>Dimanche 6 JUIN</u>, à 15 heures</p> <p>BACH</p> <p>Audition intégrale de l'Aria mit 30 Veraenderungen, dite : VARIATIONS GOLDBERG</p> <p><i>Wanda Landowska au clavecin</i></p>	<p><u>Dimanche 27 JUIN</u>, à 15 heures</p> <p>MOZART</p> <p>Sonates en : fa maj. K. 332 la min. K. 310 la maj. K. 331</p> <p><i>Wanda Landowska au piano et au clavecin</i></p>
<p><u>Dimanche 13 JUIN</u>, à 15 heures</p> <p>MOZART</p> <p>Sonates en : sol maj. K. 283 mi b maj. K. 282 ré maj. K. 311</p> <p><i>Wanda Landowska au piano et au clavicorde</i></p>	<p><u>Dimanche 4 JUILLET</u>, à 5 h.</p> <p>BACH</p> <p>DAS WOHLTEMPERIRTE KLAVIER</p> <p>15 Préludes et Fugues Toccate en ré maj.</p> <p><i>Wanda Landowska au clavecin</i></p>
<p><u>Dimanche 20 JUIN</u>, à 15 heures</p> <p>CHAMBONNIERES Chaconne</p> <p>RAMEAU Suite en la min. (2e livre) Allemande - Courante - Sarabande Les trois mains, etc.</p> <p>COUPERIN La Bandoline. L'Angélique - Les Ondes IVe Ordre : les Bacchanales, etc.</p> <p><i>Wanda Landowska</i></p>	<p><u>Dimanche 11 JUILLET</u>, à 15 h.</p> <p>MOZART</p> <p>Sonates en : si b maj. K. 333 do maj. K. 545 ré maj. K. 576</p> <p><i>Wanda Landowska au piano</i></p>

ClaveDuo – koncert w Willi Sixta w Bielsku-Białej (2022)

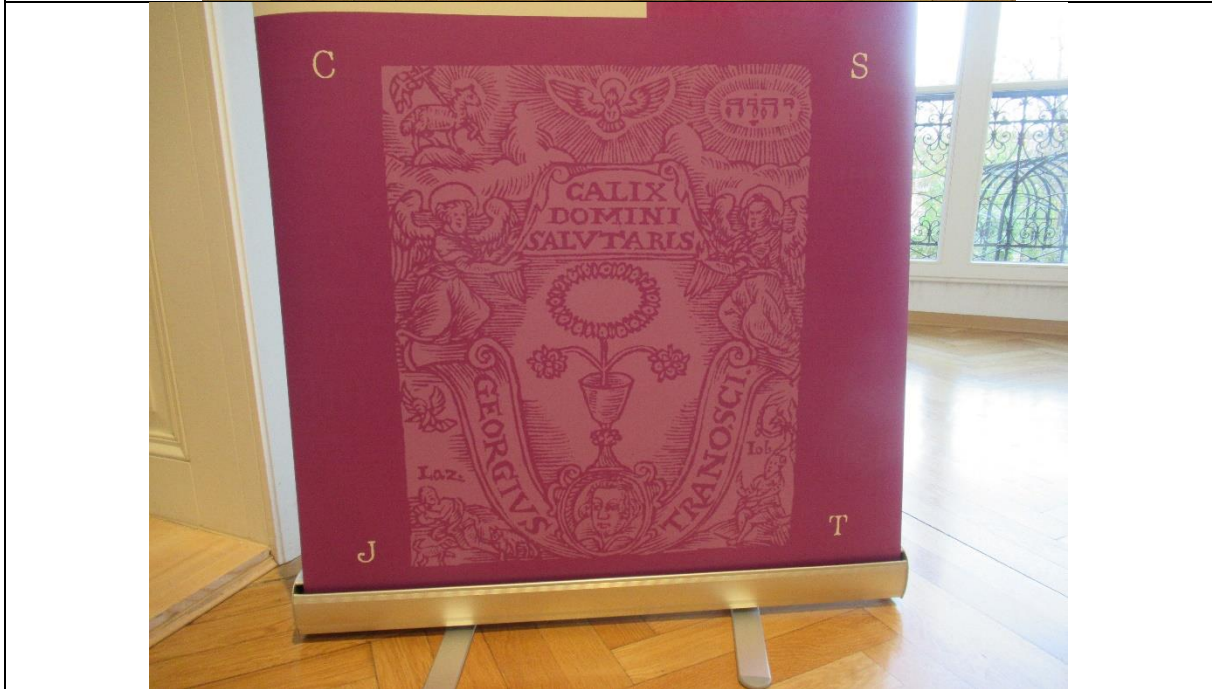

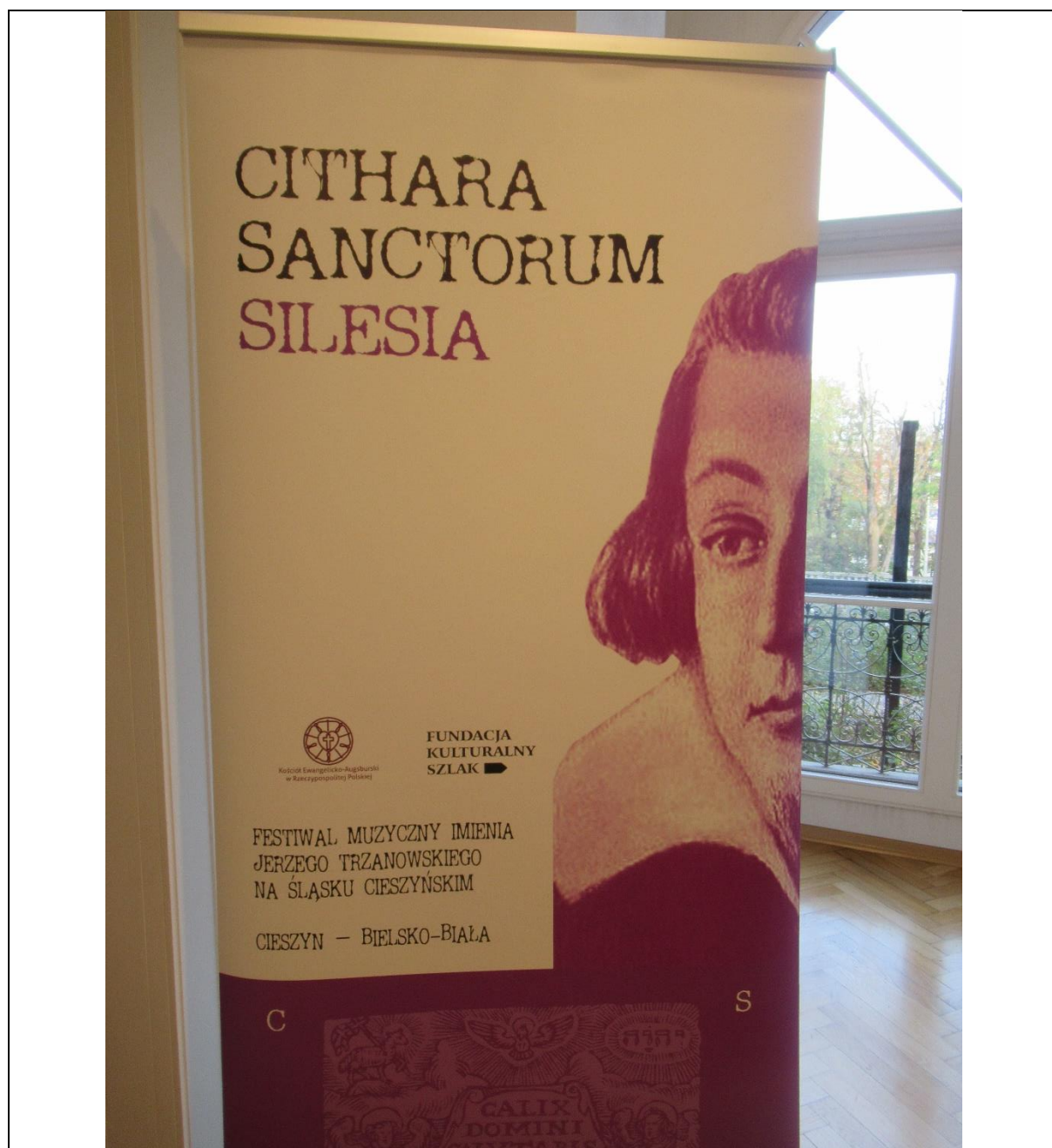

Inne zdjęcia z tego koncertu w odcinku
o Pani Profesor Elżbiecie Stefańskiej.
Do występu przygotowują się Panie Anna HUSZCZO oraz Joanna SOLECKA.

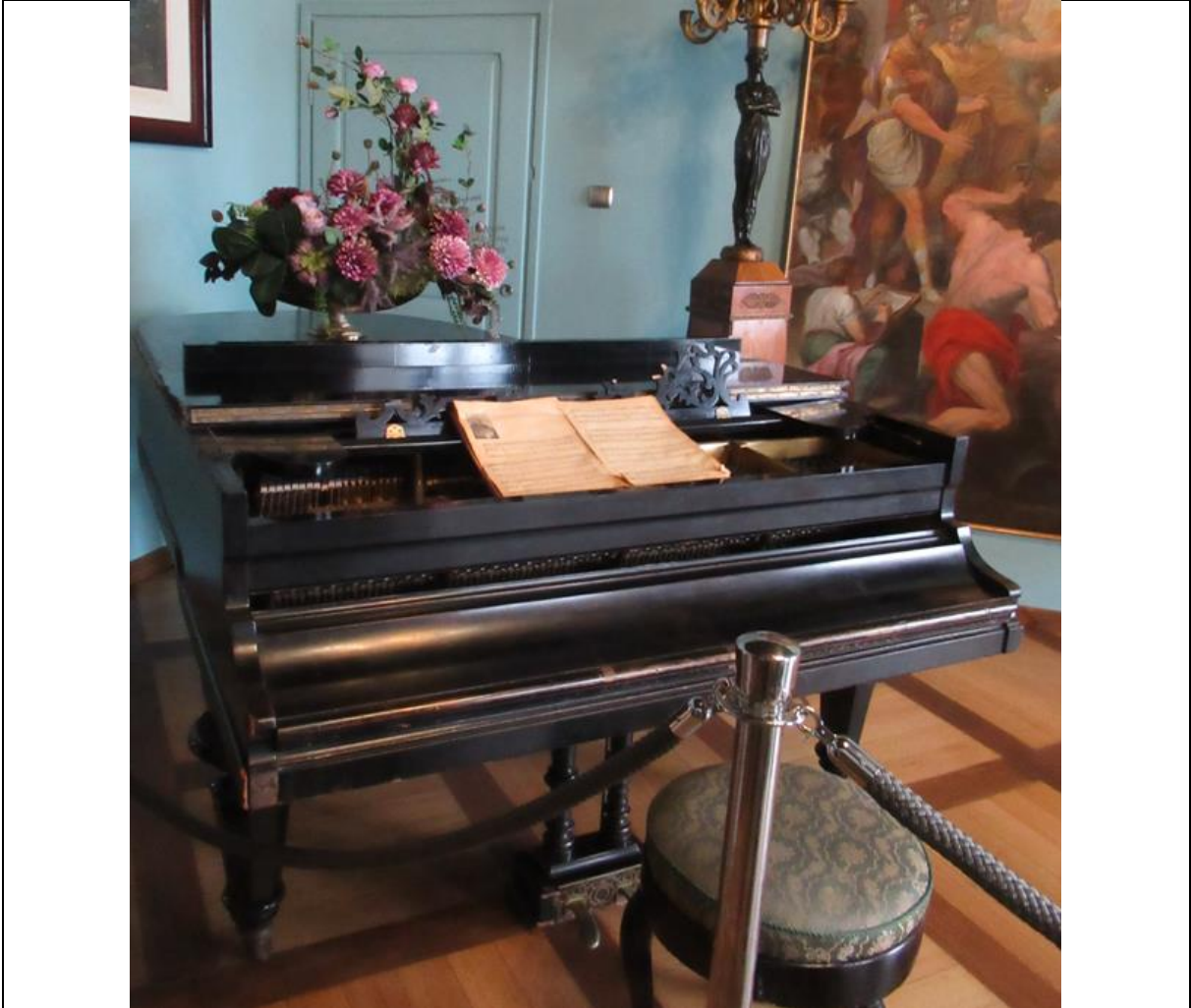

Fortepian w Zamku w Książu

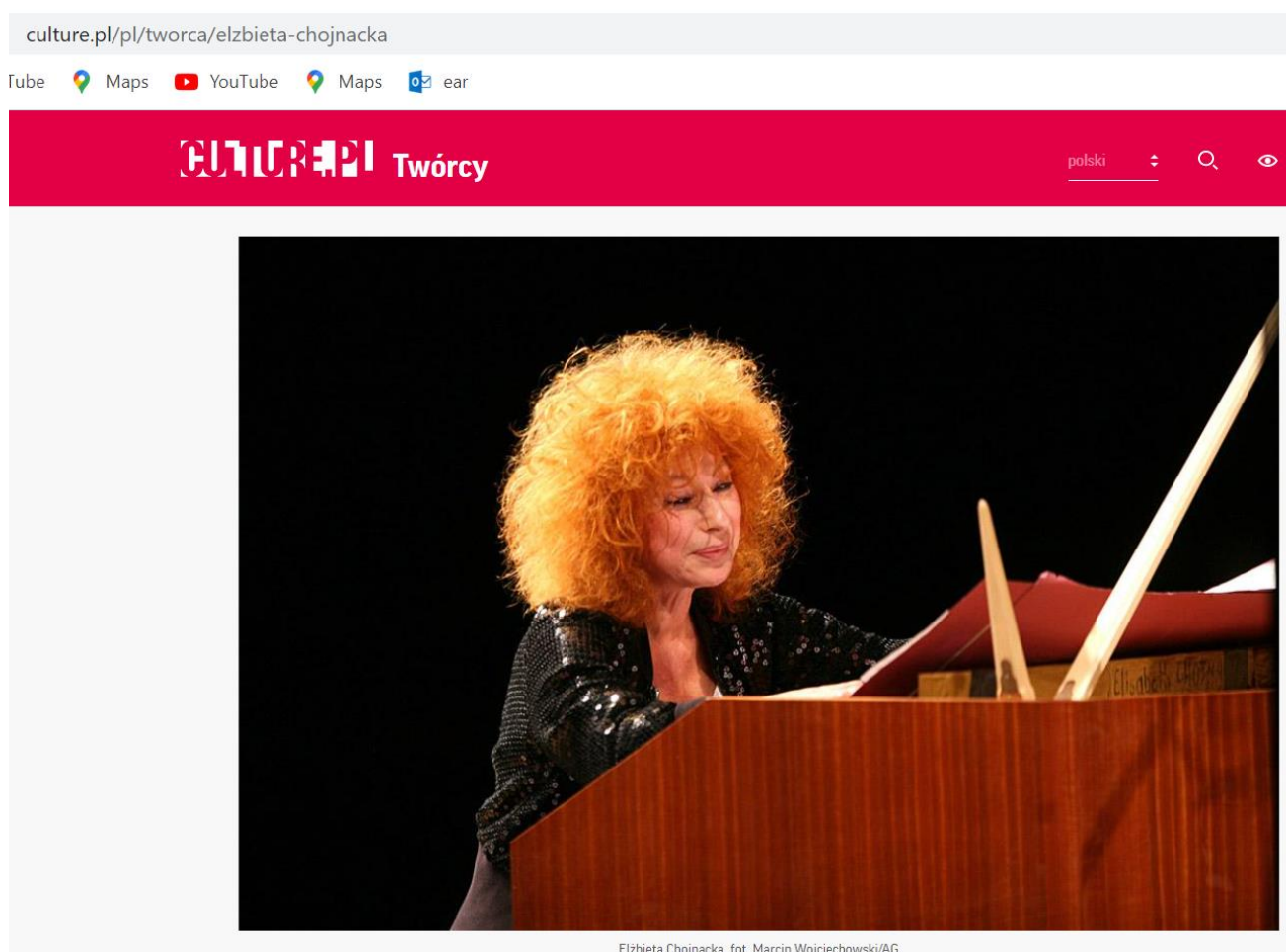

Zdjęcia – eseista Stan Zawiślak, NAC oraz strony internetowe.

DODATEK 1**PANI PROFESOR ELŻBIETA CHOJNACKA**

(piszemy o Niej w dodatku, bo nie ma książki biograficznej)

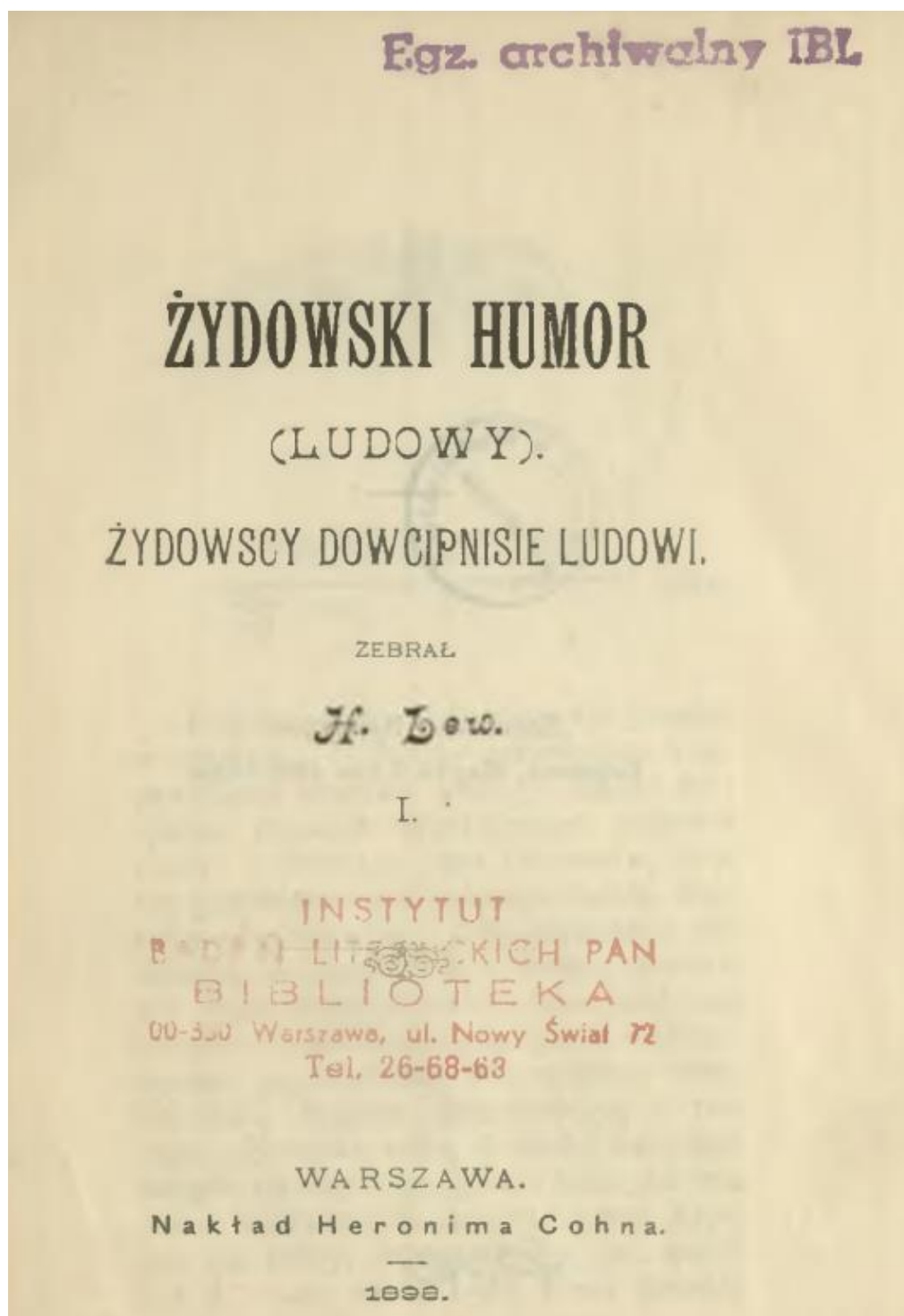
Elżbieta Chojnacka, fot. Marcin Wojciechowski/AG

Klawesynistka, urodzona 10 września 1939 w Warszawie, zmarła 28 maja 2017 roku w Paryżu. Utwory z myślą o niej pisało wielu kompozytorów, między innymi Iannis Xenakis, György Ligeti i Henryk Mikołaj Górecki.

Warto poklikać i dowiedzieć się więcej o tej wielkiej ARTYSTCE.

DODATEK 2**MAŻ HEROINY – HENRYK LEW**

https://rcin.org.pl/ibl/Content/6275/PDF/WA248_5479_F-22-189_lew-humor-o.pdf;

- (i) LEW, Henryk. Żydowski humor (ludowy), żydowscy dowcipnisie ludowi. 1. 1898.
- (ii) LEW, Henryk. Z ludoznawstwa. *Śmierć i obrzędy pogrzebowe u Żydów*. Brak danych edytorskich.
- (iii) SMYKOWSKA, Elżbieta, et al. Gromadzenie mądrości. *Więź*, 2009, 52.610-611: 155-158.
- (iv) KRYNICKA, Natalia, et al. Manewry wokół "muru chińskiego". Tłumaczenia z literatury jidysz na polski przed pierwszą wojną światową. *Przekładaniec.*, 2014, 29: 92-117. // **nazwisko pisarza jest wymieniane.**

